

ЛИСТИ М. СИМУЛИКА ДО К. ГАЛАСА У КОНТЕКСТІ МОВНИХ, ЛІТЕРАТУРНИХ І КУЛЬТУРНО- ОСВІТНІХ ЗМАГАНЬ НА ЗАКАРПАТТІ В 1941–1944 РОКАХ

Анотація. У статті вперше публікуються листи М. Симулика до К. Галаса з коментарями і спеціальною увагою до фактів, що засвідчують зміни в мовній ситуації на Закарпатті в роки угорської окупації і розкривають деякі обставини запровадження в навчальний процес "Граматики руського языка" І. Гарайди (1941), освітні і літературні прагнення хустської гімназійної молоді.

Ключові слова: Закарпаття, мовна ситуація, літературна мова, літературний процес, Підкарпатське общество наук, граMATика І. Гарайди, Хустська гімназія, Будапештський університет, К. Галас, М. Симулик, В. Маркусь.

Зміст обраних для аналізу листів М. Симулика¹ багатьма моментами виходить за межі звичайного приватного листування і збагачує фактологічну базу вивчення важливих питань про суспільний режим функціонування мов у період угорської окупації Закарпаття в 1939—1944 рр., про етнічне самовизначення місцевої інтелігенції й обставини, за яких певна частина цієї інтелігенції відійшла від русофільського табору й співпрацювала з Підкарпатським обществом наук (ПОН).

Одним з активних дописувачів двотижневика "Літературна неділя" (1941—1944), що видавався в Ужгороді під егідою ПОН й особистим редакційно-видавничим наглядом виконавчого директора цього товариства І. Гарайди, став К. Галас, на той час студент філософського факультету Будапештського університету. Заняття в університеті, зокрема наукові факти, які вивчалися й обговорювалися на слов'янському семінарі у професора І. Кнежі, спонукали К. Галаса відмовитися від русофільської мовно-етнічної орієнтації, стати на шлях прозріння, усвідомлення себе українцем і з позиції цього усвідомлення прислужитися своєму народові мовознавчими розвідками і літературною творчістю. Про причину зміни в національному самовизначенні К. Галаса і про його переживання на перших порах добре знали передусім О. Балецький, Ю. Керекеш, Й. Архій, П. Продан, В. Сочка, Д. Вакаров (ті, з ким К. Галас спілкувався в Будапешті, хто предметно орієнтувався, яку науку викладає професор І. Кнежа і чому вона перевернула світогляд їхнього товариша). Перші троє, як і К. Галас, також зробили рішучий вибір: припинити російськомовну літературну активність і використати доступні, хоча й не ідеальні, умови для етнічно-мовної самореалізації, які відкрилися з моменту заснування Підкарпатського общества наук. Складність цього вибору полягала в тому, що видання ПОН друкувалися архаїчним способом за граматику І. Гарайди [8], призначення якої урядові кола розуміли як засіб культивування

окремої руської² (карпаторуської) літературної мови — на протигагу російській і українській. Водночас на практиці діяльність І. Гарайди не була така однозначно проурядова. І. Гарайда зумів залучити до співробітництва багатьох українофілів, налаштованих проти мадяризації культурно-освітнього простору на Закарпатті, які своєю діяльністю відзначилися за чехословацького періоду, і продовжував збирати нові молоді сили народовецької спрямованості, толеруючи їхні українські соборницькі настрої³.

У цьому зв'язку варто особливо підкреслити, що, ставши студентом філософського факультету Будапештського університету в 1943 р., В. Маркуш (Маркусь), із юності переконаний українець, організатор патріотичної гімназійної молоді в Хусті, тісніше зійшовся з К. Галасом та Ю. Керекешем на ґрунті українофільства⁴. Свою несподівану й для себе самого участь як дописувача "Літературної неділі" ПОН він пояснив так: "Серед періодики, яка заслуговує увагу, була "Літературна неділя", що виходила в Ужгороді як двотижневик. Спочатку вона була мені навіть осоружною своїми проугорськими вихилясами, а ще більше — намаганнями деяких авторів ганити все українське та хвалити проугорську орієнтацію й спроби творення "русинської" культури і "народу". Проте від 1941 до 1943 року намітилася в публікаціях якась еволюція: менше антиукраїнства й тільки вимушені згадки про русинство. Зарисувалася виразно народовецька, а навіть завуальована проукраїнська лінія. Серед автури знайшлися чи не всі закарпатські українські письменники, що залишилися на Закарпатті. Кожен писав у своєму жанрі і стилі, а мова була чиста літературна з тим, що слід було додержуватися чудернацького правопису Івана Гарайди. Але й цей правопис не був таким страшним. Цю офіційну граматику можна було легко допасувати не лише до літературної лексики, а й до морфології та фонетики української мови" [15: с. 25]. В. Маркусь іще раз підкреслив еволюцію змісту "Літературної неділі" від моменту її заснування: "Важливо, що редактори видань "Подкарпатського Общества Наук" (сам Іван

Гарайда та Федір Потушняк) годились з цим компромісом та в цьому камуфляжованому правописі й новій народовецькій ідеології бачили можливість якогось розвитку і виживання української культури й літератури. Якщо була якась ідеологія у цьому русі і виданнях, то десь від половини 1942 р. це було скоріше антирусофільське, аніж антиукраїнське спрямування” [15: с. 25].

Публічно виявити свої нові, українофільські, переконання К. Галасові, уже певною мірою відомому в рідному краї російському поетові, було непросто. Етнічно-мовна переорієнтація К. Галаса неминуче мала ускладнити стосунки з тим середовищем, яке тісно оточувало його раніше в період навчання в Хустській гімназії, до якого належав і М. Симулик. Якщо студенти П. Продан, Д. Вакаров, В. Сочка загалом із порозумінням поставилися до переходу К. Галаса в українофіли (можливо, не схвалювали цього кроку, але принаймні знали, що їх товариш не продався “угроросам”), то цього не можна сказати про патріотичну, по-русофільськи настроєну, громаду в Хусті та в Ізі. Новини про К. Галаса, який дистанціювався від русофільства (а це стало очевидним після появи його публікацій у “Літературній неділі”), були вкрай несподіваними для земляків⁵. Справжню мету співробітництва з ПОН ні сам К. Галас, ні його однодумці публічно не розкривали. Відкрито виявляти і пропагувати настрої, що карпатські русини — це гілка українського народу, в умовах угорської окупації після придушення Карпатської України означало наражати себе на великі неприємності, на переслідування за “неблагонадійність”. Гортистський режим перекривав усі шляхи до задоволення культурно-освітніх потреб громадян, що вважали себе українцями. Повною мірою влада виявила себе арештами в 1942 р. і судовими процесами над “неблагонадійними громадянами” у мукачівському палаці “Ковнер” [див. 17: с. 59]. Серед 123 катованих і засуджених “ковнерівців” були хустські гімназисти⁶.

Листи М. Симулика засвідчують динамічні події в Хустській гімназії і в колі ізької гімназійної молоді одразу після виходу в світ альманаху “Будет день”, названого так за однойменним програмним віршем К. Галаса. Зберігся примірник цього альманаху з багатьма автографами, адресованими К. Галасові. На берегах сторінок, які займає оповідання М. Симулика “Бѣднѣй мальчикъ”, написані такі слова автора: “Дорогому Другу-изянину — соратнику пера родной литературы. Иза, 30го апрѣля 1941 г.” (с. 58); “Линтуровцу-изянину, другу по перу, вышедшему изъ школы проф. Линтура, профессора, давшего намъ свѣтлую путевку въ тернистую нашу жизнь. Цѣль наша совѣмъ ясная — это служение всѣмъ тѣломъ и душою для блага своего народа... Мы — пастухи, будущіе пре[...]”⁷ лучшего поколения нашего народа, ищемъ той свѣтлой точки, которая блуждаетъ въ непрогляди

ночи⁸... Но будетъ день и мы пробьемъ эту непроглядъ, — освѣтимъ, какъ говоришь, нашъ скудный храмъ и пригвоздимъ на крестъ жало проклятой судьбы⁹, — теперь, пока мы еще стоимъ въ этомъ скудномъ храмѣ и ждемъ на освѣщеніе... Но тотъ свѣтлый день придетъ... Будетъ День!.. Твой Другъ М. Симуликъ. Иза, апрѣль, 1941” (с. 60) [18: с. 476—477].

В. Худанич дав стислу, але дуже влучну характеристику гімназистів з Ізи та їх участі в громадському житті навчального закладу: “Восени 1939 р. я прибув у Хустську гімназію¹⁰ і став навчатися тут уже в шостому класі — разом із старшокласниками. Серед них було багато учнів із села Ізи (поблизу Хуста). Його мешканці серед українського населення краю мали славу, що тут живуть “русские”, які під час Карпатської України були проти народної влади, а в перших місяцях угорської окупації влада дала їм усякі пільги за свою антиукраїнську діяльність. [...] У вересні 1939 року в наш клас зайшов директор школи, щоб підібрати учнів до літературного гуртка, яким керував професор гімназії П. Лінтур. Учні українського напрямку відмовлялися брати участь у роботі літературного гуртка, і директор призначив головою нашого однокласника М. Симулика. Основну частину гуртківців склали ізяни. Активним членом у цьому гуртку був і К. Галас. Тоді він виступав під псевдонімом *Красин*. Незабаром з’явилася друком і книга літературного доробку гуртківців “Будет день”. Випускник школи гуртківець Д. Вакаров переклав на російську мову гімн “Гаудеамус”, що звучав: “Наш путь на Родину нас ведетъ” [25: с. 56].

Сам К. Галас свою участь у літературному гімназійному гуртку не вважав активною. Про загальну літературно-мистецьку атмосферу, яка охопила Хустську гімназію в 1939—1941 рр., і те, яких успіхів досяг іще в ранній юності його однокласник і незмінний протягом усього життя друг П. Продан, згодом, із віддалі 90-х років ХХ ст., К. Галас згадував так: “Щодо літературної роботи, щодо літературних занять, інтересів [19]39—41-го років, то вона склалася якось стихійно, і я б не сказав, що хтось її особливо організовував, спеціально збирав, чи щось таке. Ми з Проданом жили в православному гуртожитку. Контактували досить довго, спілкувалися, ділилися враженнями. Петро Продан, звичайно, уже тоді був “маститим” поетом, часто публікувався. Пригадую, учитель української літератури, український емігрант Самійлович (на жаль, не пам’ятаю його імені) на своїх уроках міг говорити про Шевченка і в той же час наводити паралелі до Пушкіна, до інших поетів російських із цієї епохи, що нам подобалось (а мушу нагадати, що русофільські настрої в Хустській гімназії, особливо серед православної молоді, в силу певних причин були досить потужними). Я, правда, не знаю його переконань інших, як і не знаю, що з ним зробили угорські власті після роз-

чавлення Карпатської України, як він закінчив і куди пішов. Але на уроках він не обмежувався суто українським матеріалом, а намагався ширше подавати літературний процес. І от, раз уже мова зайшла про Петра Продана, пригадується, що гімназістам у 8 класі Самійлович давав твір на тему “Продан і... (ще хтось) у літературі”. Раз викладач літератури, людина досить розумна, звернув увагу на нього і давав такі теми, то це вже говорить, що Продан тоді щось значив, мав певний голос. [...] Продан і сам багато читав, працював над собою. Російська література в Хусті була, і він робив багато для того, щоб стати поетом. А поетом він таки став. Хоч зараз мало про нього говориться, але його вірші й сьогодні читаються з приємністю. Я прямо скажу, що набагато приємніше, ніж чийсь інші із сучасних авторів” [7: с. 67—68].

А про підготовку відомого альманаху “Будет день” К. Галас залишив такий спогад: “У 1941 році вийшов збірник “Будет день”, але ні мене, ні Петра Продана в Хусті вже не було. Збірник виходив без нас, хоч готували його ми удвох. Чимало над ним трудилися, багато і майже всіх шліфували, не один

вірш позначений нашими перами. Хто там був із авторів, то видно із самої книжки, яка, загалом, була підсумковою у плані наших літературних пошуків у Хустській гімназії” [7: с. 67].

Вищенаведені факти допоможуть краще зрозуміти предмет листування М. Симулика з К. Галасом, здогадатися, який рівень довірливості міг бути між ними в 1941—1942 роках і наскільки були бажаними для М. Симулика поради, пропозиції і просто міркування К. Галаса з приводу різних питань, зокрема й літературно-мистецьких, культурних, освітніх, етнічно-мовних, щодо яких і М. Симулик прагнув мати чіткі увелення і власні переконання.

Відомо, що за сприяння свого класного керівника П. Лінтура К. Галас та П. Продан узимку 1940 року стали студентами Будапештського університету. Листи М. Симулика, який також мріяв про вищу освіту, засвідчують великий інтерес із якого молодіжного середовища до студентського життя в Будапешті, бажання підтримувати дружні стосунки із земляками, яким поталанило навчатися в уславленому європейському університеті.

Листи М. Симулика до К. Галаса.

1. Лист від 19.10.1941.

Иза, 19 / X. 1941*

Дорогіє друзя!

Какъ-то странно и удручающе дѣйствуетъ на насъ ваше долговатое “Silentium”¹¹. Вы ушли и слѣдъ пропалъ за вами. Ничего не пишете ни намъ, ни Линтуру, послѣдному очень тяжело, что о немъ забываютъ его друзя. (И на насъ было разсердился, что мы его не посѣщаемъ). Мы думали, еще общими силами, выпустить хотя бы еще одинъ сборникъ, но бѣда, никакъ нельзя собрать матеріаль. Вы себѣ тамъ молчите и ничего не присылаете. Пожалуйста, пошлите уже матеріаль, чтобы мы могли уже составить сборникъ. Ровно-же вы забыли объ альбомѣ, который мы купили Линтуру, и который желали заполнить своими фотографіями. Почти всѣ уже дали фотографіи, только вы еще нѣтъ: Проданъ¹², Боржавинъ¹³ и Красинъ¹⁴, фотка Димы¹⁵ уже есть. Фотографіи пришлите размеромъ [!] по возможности 12 × 8, чтобы была какакая-нибудь симетрия, потому что всѣ такія дали.

Въ гимназії дѣла дальше проходятъ по свински. Нашъ классъ остается безъ единого нашего профессора. Кене¹⁶ ушелъ въ солдаты, Луковичъ¹⁷ идетъ въ Общество наукъ. Во всѣхъ классахъ обязательна грамматика Гарайды¹⁸. Духъ учениковъ не ослабѣваетъ, наоборотъ-же, крѣпнетъ. Пишетъ намъ Керча¹⁹, что въ скоромъ времени выйдеть что-то такое, что всѣ удивятся...

Итакъ надѣмся на ваше довѣріе къ намъ и дружеское пониманіе и въ скоромъ времени намъ вышлите прекрасный матеріаль съ красивыми [своими] фотоизображеніями. Привѣтъ всѣмъ [нашимъ] грызущимъ гранить науки въ Будапештѣ: Балецкому²⁰, Виру²¹, Лазурину²², Красину, Продану, Боржавину, Димѣ.

Жму крѣпко руку.

Симуликъ.

[Заадресовано так:] Tek. Halasz Kirill и K^o слушатель философіи
Budapest IX Erkel utca 9.

2. Лист від 26.11.1941.

Иза, 26го ноября 1941 г.

Послѣ всѣхъ уже ожиданій и тревоженій, наконецъ, пишу Тебѣ нѣсколько строкъ. Первое дѣло — благодарю Тебя, что Ты мнѣ нашель Зоценка, ибо (говорю безъ всякихъ лишнихъ пониманій) послѣ

* На арк. 1 зліва вгорі є відмітка адресата (з підписом) про отримання: 21 / X. 41. Б-пешть.

прочтения этой книги, думаю, много приобрѣту отъ нея. Хочу съ нея учиться “бичевому стилю”, какъ выразился однажды Патрусь²³. О Патрусь давалъ намъ недавно Линтуръ свою замѣчательную критическую оцѣнку.

Жизнь у насъ — “по старому”. Я пишу теперь немного, много читаю и учусь. Хотя наукой я и не долженъ бы хвалиться. Вѣдь дѣйствительно послѣ паршивой конференціи приходится плакать за всѣхъ. Эта конференція — это выше пониманія “строгость”. Говорятъ, что первая четверть въ восьмомъ классѣ, всегда такъ проходить. Съ этимъ можно согласиться, но ужь никакъ не пойму какъ можно провалить 85 % и какія еще послѣдствія съ этого выйдутъ. Вѣдь чисто прошедшихъ учениковъ не насчитаю выше 10-ти, объ отличныхъ нѣтъ и слова. Плохо, плохо и еще разъ плохо! Этакъ нельзя, нужно будетъ напрячь всѣ силы. Результатъ намъ только вчера прочли. У меня три достаточныхъ, по мадьярскому, физикѣ и математикѣ. Первые двѣ тройки еще могу принять (вѣдь это Гавель и Романъ), но по математикѣ [!] совсѣмъ несправедливо мнѣ поставилъ три. И это дѣло рукъ директора. Учитъ насъ какой-то словакъ, письменная у меня была единица, отвѣчалъ я, если не на 1-цу, то на двойку навѣрное²⁴. Итакъ не думаю, чтобъ я такъ уже заслужилъ тройку. Но ничего, можно будетъ исправиться. Миша²⁵ совсѣмъ плохо, онъ провалился головокружительнымъ внизъ. У него три недостаточныхъ (по мад[ьярскому], матем[атикѣ] и физикѣ) и два напоминанія (по исторіи и латинскому). Я не знаю, что съ нимъ... Онъ ужасно никудашный. Я ужь всѣми силами за него возьмусь, вѣдь можетъ выйти, чертъ знаетъ какъ, плохо. Онъ долженъ еще выйти изъ этого положенія.

Вообще Иза вся перевернулась. Всѣ всѣ покалѣчены. Седьмиклассницы такъ-же. Вотъ-же печальный видъ нашей учебы. Это вотъ пресловутыя реформы... Ожидаетъ насъ нелегкая работа. И вотъ какъ можно писать еще послѣ этого и посылать въ газеты, довольно намъ хоть кое-какъ продвигаться впередъ. Я прочиталъ много интереснаго. Прочелъ я “Бѣсы” Достоевскаго, и чудовищную вещь Островскаго — “Какъ закалялась сталь”. Вотъ такъ должна и у насъ она закалиться.

Дѣйствуетъ, наконецъ, уже и “Самообр[азовательный] Кружокъ”. Ведетъ его Чичура²⁶, сухой физически и душевно (по словамъ Линтура). Правленіе наше, ибо членами являются исключительно наши ребята. Съ украинцевъ никто не пригласился, такъ какъ Маркушъ изъ-за тройки по поведенію не могъ быть членомъ кружка²⁷. Только мы, чтобы не похоронить ужь навсегда этотъ бѣдный кружокъ, пригласились всѣ. Представь себѣ, что это за кружокъ, всѣхъ насъ 45 человекъ. Дѣвочкамъ тоже не позволено участвовать въ немъ.

На первомъ засѣданіи Чичура произнесъ вступительную рѣчь, объяснивъ намъ значеніе настоящаго кружка. Дальше говорилъ, что слишкомъ много развелось у насъ поэтовъ и писателей и что нельзя, чтобы всѣ были поэтами, ибо не достаеетъ читающей публики, и потому задачей кружка будетъ не воспитывать подобныхъ людей, но только способныхъ работниковъ державы.

Правленіе слѣдующее: председатель — Беца В. съ VIII. б. кл., секретарь — Я, казначей — Русинковъ съ VIII. а. кл., протоколантъ — Чендей, и хозяинъ — Якимъ съ VII. кл. Мнѣ Линтуръ не совѣтовалъ быть председателемъ, ибо на него падетъ вся отвѣтственность. Вѣдь Беца произнесъ нѣсколько предложеній и уже на него выскалилъ Чичура зубы и сказалъ, что донесетъ директору. Но мы на него такъ-же будемъ жаловаться директору, вѣдь употребляеть чисто украинскія слова, какихъ я еще не слыхалъ. А по Гарайдѣ неизвѣстно, какимъ словаремъ пользоваться. Между прочимъ въ сборникѣ “Зоря” появилась рецензія Чичуры на грамматику Гарайды. Очень хвалить ее и похвально высказывается на счетъ существительныхъ, одобряетъ, что окончаніе — *ie* переходитъ въ *я*, какъ напр. *спаня*. (По его, по русски *спание!*?), но не хвалить твердыхъ знаков²⁸. Вообще онъ глупый и насъ ужасно боится; заявилъ намъ, что, если не будемъ подчиняться его правиламъ на счетъ языка, то онъ назначить комисара [!], который будетъ слѣдить за нами. А мы тогда всѣмъ правленіемъ откажемся²⁹.

Спрашиваешь, какъ у насъ съ альманахомъ — я и самъ не знаю. Сдали мы матеріалъ и сидимъ. Вы ничего не присылаете и потомъ не знаемъ, что будетъ. Что съ Вами, не думайте, что мы — пять человекъ можемъ создать альманахъ, достойный, само собой, чего нибудь. Линтуръ и отъ васъ ожидаетъ, а вы молчите. Присылайте и вы еще!

Жалко, что дома не будешь на Рождество, а было бы о чемъ поговорить. Много дрянного, какъ говоришь, на свѣтѣ. А можетъ быть Ты еще и придешь, это только Твоя такая ужь манера, хочешь удивить насъ своимъ нечаяннымъ приходомъ. А почему бы и не придти Тебѣ! На поѣздѣ у Тебя скидка. Приходи, Киря, увидишь и узнаешь многое, мелко-ничтожное...

Департаментъ по прежнему скрипитъ одряхлѣлыми перьями. На тюленя пришелъ моръ, онъ уже три мѣсяца въ больницѣ и дай Богъ, чтобы тамъ и остался. Остальные же не измѣнились. Плиску³⁰ такъ-

же приняли между себя. Но она держится по старому. Съ ними мы, какъ и прежде, въ неукоснительномъ отношеніи. Они дуются, а мы смѣемся. На университетъ народъ бы шель, да боится, знаешь, школьнаго. А есть и способные парни, только одна бѣда — деньги. Но Ты, будь добрый, напиши намъ и отъ мала до велика сообщи объ университетскихъ дѣлахъ. И дай мнѣ совѣтъ, что бы мнѣ брать? Я не знаю, на что рѣшиться. Философія мнѣ и нравится и нѣтъ. Люблю нѣм[ецкій] и лат[инскій] языки.

Если бы выгодно студовать латынь, отпиши мнѣ, я бы могъ отъ полугодія ходить на уроки греческаго языка, которые будутъ даваться тутъ — при гимназій. А съ нѣмецкимъ какъ? Ты продолжаешь дальше, какъ началъ? Вообще, стоитъ брать нѣмецкій?

Пиши обо всемъ, много.

Василиса³¹ огорчена тѣмъ, что Ты не пріѣдешь на Рождество, тѣмъ-же хочеть Тебѣ отплатить на Пасху — уйдеть съ Изы. Мишка Пристая былъ дома на Михаила и какъ-то навязывался къ ней. Но ничего, это пустяки. Циля³² умная. Она довольно шагнула впередъ, много читаетъ и учится теперь играть на балалайкѣ. Даже сьорганизовала всѣхъ нашихъ дѣвочекъ и намѣриваются основать свій отдѣльный оркестръ. Мы охотно выходимъ имъ на встрѣчу, посѣщаемъ и учимъ ихъ игрѣ на балалайкахъ. Съ удивительною охотою онѣ принимаются за работу.

Привѣтъ всѣмъ будапештскимъ, пишете о литстраницѣ, что съ ней будетъ и какъ къ ней относиться намъ.

Крѣпко жму твою руку.

М. Симуликъ

3. Лист від 07.03.1942.

Иза 7 / III. 1942.**

Дорогой другъ!

Извини, что обращаюсь къ Тебѣ посредствомъ не своего письма³³, т.е. не письма, а только конверта. Посылая Тебѣ недавно открытку, я забылъ о самомъ важномъ упомянуть. Будь добрый, отпиши мнѣ, но, пожалуйста, не медля, нужна, т.е. обязательна-ли матура³⁴ по мад[ьярскому] языку для того, кто желаетъ поступить на философич[ескій] факультетъ. До 26-го марта намъ нужно подать прошеніе о принятіи къ испытаніямъ зрѣлости, одновременно и прошеніе для мад[ьярского] языка. Я не пригласился на мад[ьярскій] языкъ, но, если бы это необходимо, я бы могъ добавочно пригласиться. Поэтому, пожалуйста, напиши мнѣ, идти на мад[ьярскій языкъ] или нѣтъ. О времени матуры намъ неизвѣстно, въ прошеніи упоминается, что въ іюнѣ должны состояться испытанія зрѣлости. Но, едва-ли такъ будетъ. Понемногу намъ уже диктуютъ тезисы и ежедневно говорятъ о “той минутѣ жизни трудной”, когда каждому придется дрожать, подобно вялой трепетѣ. И третья конференція для насъ будетъ раньше другихъ. Словомъ приближаемся съ дня на день къ зеленому столу.

Что дѣлаетъ Вакаровъ? Какъ онъ на счетъ своей кобылы? Согласенъ съ Фрасомъ Степанычемъ?³⁵

Да, Линтуру можете и не писать. Онъ теперь въ такомъ положеніи, что его лучше не трогать. Письмо вамъ онъ послалъ черезъ Богатырева³⁶. Получили? Онъ бѣдняга каждую минуту ожидаетъ ареста. Ходятъ къ нему постоянно “люди въ желтыхъ шляпахъ”. Что скажешь, стоитъ намъ печататься въ “Карп. Голосъ”³⁷ или-же нѣтъ. Вы какъ, еженедѣльно будете давать свой кружокъ? Что нового у васъ? Какой будетъ весенній вѣтеръ?

Кажется, романтика нелегка будетъ. Можно будетъ захлестнуться.

Привѣтъ всѣмъ нашимъ отъ хустской литшколы.

До свиданья.

Симуликъ.

P. S. На Пасху будете дома?! Приходите, поиграемъ еще хоть разъ. Придете, придете?.. [...]

4. Лист від 11.05.1942.

11 / V. 1942.

Дорогой Кирилль!

Извини меня, что обращаюсь къ Тебѣ, вѣрнѣе безпокою Тебя, такими ничтожными дѣльцами. Будь добрый, если можешь и если имѣешь тамъ у себя “Литературні Стремління” — Бирчака³⁸, то пошли мнѣ. Книга эта нужна бы мнѣ. Сразу, какъ только просмотрю въ ней однѣ мѣста, пошлю обратно. Я бы

** У лівому верхньому кутку аркуша відмітка адресата про отримання: Б-пешть, 11 / III. 1942.

Тебя не беспокоилъ этакимъ, но тутъ ни у кого нѣтъ подобной книги. Одинъ кому-то далъ, другой потерялъ, всякій находитъ оправданіе³⁹. Еще разъ прошу и багодарю впередъ. Такъ-же, пожалуйста, пошли мнѣ “Слово о пол[ку] Игор[евъ]”.

Если уже вамъ извѣстно насчетъ университетскихъ студій на слѣду[ющій] годъ, о занятіяхъ, мензѣ⁴⁰ и под., то, пожалуйста, пишите. Будемъ благодарны.

Сегодня у насъ окончился школьный годъ. Традиціонный “ballagás”⁴¹ довольно удался, хотя и погода вышла не совсѣмъ благопріятной. О томъ, кого пустятъ на матуру, а кого нѣтъ, еще неизвѣстно, о томъ только завтра узнаемъ. Многихъ не допустятъ, ибо слишкомъ высокое число хустскихъ абитуриентовъ⁴². Выше сто учениковъ (вмѣстѣ съ мадырами) пригласилось на матуру. Итакъ, видишь и мы уже скоро люди вольные. — Выйдемъ изъ зелени. — Директоръ сегодня на классныхъ экзаменахъ слишкомъ много посадилъ. Вообще онъ не доволенъ русскими классами. Эхъ какъ бы теперь хотѣлось съ Тобой поговорить относительно матуры. Какой неизвѣстностью лежитъ передъ нами она. Къ тому еще мадырскій об’язательный. Что будетъ? Сдадимъ по мадырскому? Не легко дается человѣку имя “человѣкъ”!

На открытку, которую я получилъ отъ Тебя уже давно, я не въ силахъ отвѣчать, я малый въ [э]томъ дѣлѣ. Мы — зеленый народъ, какъ Ты пишешь въ одномъ письмѣ, но всетаки, хотя мы зеленый народъ, однако не сволочи. Ей Богу, не сволочи, а что еще незрѣлые, зеленые, то созрѣемъ еще. Все имѣетъ свою определенную норму. Обо всемъ этомъ я бы желелъ, даже очень бы желалъ лично съ Тобой поговорить. Въ письмахъ иногда не удается понять другъ друга. Всетаки не можетъ быть, чтобы Тебѣ Унгварь былъ дороже Ужгорода⁴³. Не хочется вѣрить.

До свиданія.

М. Симуликъ.

Feladó: M.Sz. Iza, 427, u. p. Huszt

[Заадресовано так:] Nagys. Halász Kirill
bölcészethallgató urnak
Budapest IX Erkely utca 9. szám
[Відмітка адресата:] Б-пешт 13 / V 1942 К.Галас

Примітки

1. Михайло Васильович Симулик (26.07.1923 — 04.07.1987), уродженецъ с. Ізи (тепер Хустського району Закарпатської обл.), односілчанин, приятель К. Й. Галаса (04.04.1921 — 05.08.1995) в період навчання в Хустській гімназії. Обоє в різні роки стали студентами філософського факультету Будапештського університету і не закінчили його через події Другої світової війни. Згодом працювали разом в Ужгородському університеті. М. В. Симулик був багаторічним завідувачем кафедри російської мови цього університету. Його листи — з успадкованого Б. К. Галасом приватного архіву К. Й. Галаса.

2. І. Гарайда і його колеги не були прихильниками терміна “*русинський язык*” (“*русинська мова*”), не вживали його, так само як і ряд інших тогочасних лінгвістів і культурних діячів, бо обґрунтовано вважали прикметник *русинський* ненауковим, курйозним (подібним до *болгаринський, сербинський* замість *болгарський, сербський*). Сучасні заангажовані інтерпретатори діяльності ПОН часто “не помічають” цього і в своїх публікаціях *руський* замінюють на *русинський*, створюючи ілюзорне враження, нібито термін *русинський* у виданнях ПОН був у широкому вжитку. Насправді І. Гарайда займав позицію *проти* такого терміна.

3. Показовий у цьому відношенні лист І. Гарайди, датований 3 квітня 1944 року, у якому він звертається до К. Галаса із проханням не надсилати таких віршів, які “не пройдуть через цензуру, хоть бы ихъ кто написавъ”, побажанням звернути увагу на можливість реалізувати свої творчі наміри через переклади, які “мають також вѣчну цѣну, але можуть пройти через цензуру”. При цьому І. Гарайда закликав і надалі писати для “Літературної неділі” і заохочувати “другихъ студенто́въ до интензивной працѣ, яка тепер дуже потрібна” [9].

4. Див. спільне звернення Ю. Керекеша, К. Галаса та В. Маркуша (Маркуся) до письменників Закарпаття, датоване 12 жовтня 1943 р., із закликом надсилати твори для альманаху, який могло б видати Підкарпатське общество наук [5: с. 218]. Про цей задум згодом В. Маркусь писав: “Стали на оригінальній позиції, щоб видати альманах в Угорщині, але поза Закарпаттям. Чогось здавалося нам, що найпевніше це буде в Коложварі (Клуж) в Трансильванії, бо там була друкарня з кириличним шрифтом. Але конкретних видавничих кроків не зробили, бо у квітні 1944 року почалося бомбардування Будапешта і ми розійшлися по домах. Що сталося з рукописами матеріалів, підготованих до альманаху, не знаю, бо після цього я вже не мав нагоди спілкуватися в цих справах з іншими ініціаторами. Знаю тільки, що зголосилося понад десять авторів, які також виступали на сторінках “Літературної неділі”, але були згідні друкувати-

ся і в задуманому альманасі. Серед них були Юлій Боршош-Кум'ятський, Микола Рішко, Юрій Станинець, Андрій Ворон, Олександр Маркуш з середньої та старшої генерації та ряд молодших наших ровесників. Це була, мабуть, остання спроба за угорської окупації вийти публічно з українським словом...” [15: с. 28—29].

5. Варті уваги в цьому зв'язку листи Дмитра Вакарова з Будапешта до Василю Гайду (майбутньої дружини К. Галаса) у період від грудня 1941 до кінця травня 1942 року, у яких Д. Вакаров намагається збити настрої осуду К. Галаса в колі ізких друзів [див. 4: с. 168—174]. Д. Вакаров тлумачить: “К[ирилл] не угро-росс, как ты думаешь. [...] Во всякомъ случае, знай: К[ирилл] не предатель, а искатель правды. Если он ошибается, то сам потом выйдет на чистую дорогу. [...] Я то, что писал К[ирилл] в “Неделю”, не хвалю, но и не осуждаю. Он это сделал не из-за денег, будь уверена...” [4: с. 172]; “Дело в том, что он — украинец, он не тот, за кого ты его приняла. И понятно, что когда Ты ему, не имея понятия о сути дела, сочинила (под сильным чужим влиянием) свое письмо, он Тебе ответил. [...] Он считает, что в вопросах о языке Ты не смыслишь много” [4: с. 173].

6. В. Маркусь пригадував: “У грудні 1942 року мене й товаришів звільнено з угорської тюрми, але без права повернення в школу, а в моєму випадку без допущення до матури. Таке право ще треба було вибороти чи виклопотати” [15: с. 24].

7. Нерозбірливе чи помилкове: може, *претенде[н]ты* (у значенні ‘представители’).

8. Натяк на рядки з поезії К. Галаса (Красина) “Мы идемь...”: “*Мы идемь — Слышень громъ И угрюмая непроглядь ночи Содрогаются, стынетъ отъ грома и тьсенъ...*” [3: с. 9].

9. Натяк на рядки з поезії К. Галаса “Будет день”: “*Тьснаей громкой, небывалой Мы расколемъ плавь небесь И судьбы проклятой жало, Вырвавъ, пригвоздимъ на крестъ*” [3, с. 8].

10. Після розформування української Берегівської гімназії внаслідок переділу Закарпаття в 1938 р.

11. *Silentium* (латинське) — мовчання, мовчанка. Звертаючись “Дорогие друзья!”, М. Симулик мав на увазі, крім К. Галаса, ще П. Продана, В. Сочку, Д. Вакарова.

12. Продан Петро Степанович (*03.08.1919), уродженець села Гóрбки (тепер Виноградівського району Закарпатської області). Навчався в Хустській гімназії, по закінченні якої (разом із К. Галасом) у 1940 році вступив до Будапештського університету. Події Другої світової війни не дозволили завершити повний університетський курс на філософському факультеті. Вищу освіту здобув на філологічному факультеті Ужгородського університету. Учителював у Хусті, Синевирській Полянці, Вучковому на Міжгірщині, де був директором восьмирічки. Відзначився як російськомовний письменник. Перші вірші опублікував у журналі “Юношество” (1934), друкувався в газетах “Карпаторусский голос”, “Русская правда”, “Русское слово”, альманахах “12” (1940), “Будет день” (1941), “Литературный альманах” (1943). Докладніше див.: [21: с. 263], [7: с. 67—70].

13. Літературний псевдонім В. Сочки. Василь Андрійович Сочка (*03.01.1922) народився в м. Берегові в родині вчителя. Випускник Хустської гімназії. Водночас із П. Проданом та К. Галасом навчався в Будапештському університеті на філософському факультеті, не завершивши навчання через війну. Надрукував поетичні твори російською мовою в газетах “Русское слово”, “Карпаторусский голос”, у колективних збірках “12” (1940), “Будет день” (1941), “Литературный альманах” (1943). Докладніше див.: [22: с. 308—309].

14. Літературний псевдонім К. Галаса. Під цим псевдонімом надруковані поетичні твори, вміщені в альманасі “Будет день” (1941).

15. Дмитро Онуфрійович Вакаров (03.11.1920 — 07.03.1945). Уродженець с. Ізи Хустського району. Гімназійне навчання почав у 1933 р. в Хусті, продовжив 1936 р. в російській гімназії в Празі, а в 1939 р. після втрати Чехословацькою державною незалежності змушений був повернутися до Хустської гімназії. Восени 1941 р. став студентом філософського факультету Будапештського університету. У березні 1944 р. арештований за участь в антифашистському підпіллі. Докладніше див.: [19].

16. Кене — Кеню Юрій (по-угорськи Kőnyű György). У річному звіті за 1941/42 початковий рік про нього подано такі відомості: регулярний професор, який викладав математику і фізику; загальний стаж роботи за фахом — 4 роки; стаж викладання в Хустській гімназії — 2 роки. Повідомляється також: “Отъ 12.X.1941. сповняе презенційну военску службу”. Переведений із Мукачівської державної гімназії “зь руськимъ преподавательскимъ языкомъ” [11].

17. Антал Лукович — педагог і в певний період директор Хустської гімназії. У 1942 році переведений до Ужгородської гімназії. Ось як про нього згадував колишній випускник цього навчального закладу (однокласник В. Маркуся, В. Худанича та І. Чендея) єпископ І. Маргітич: “У Хустську гімназію поступив я в 1935-му році з Виноградівської (Севлюської) горожанської школи в третій клас. Коли я здавав заяву й документи в руки тодішнього директора Хустської гімназії А. Луковича, мене вразила його бесіда, якої я до того не чув. Це була ламана російська мова, про що я довідався з часом. Лукович, рідною мовою якого була угорська і який сам закінчував угорські школи, бо на підугорському Закарпатті, як і по всій Угорщині, середні й вищі навчальні заклади були тільки угорські, ламаною російською навчився в російському полоні, в Ташкенті, так само, як і його попередник В. Сулинчак” [14]. Не менш цікавий короткий спогад

В. Маркуся: “Української преси в Хусті не було. Проте якийсь час виходила угорською мовою газета “Верховіна” соціалістичного спрямування, яку редагував учитель гімназії, згодом директор Антал Лукович, який вивчив російську мову в полоні” [16: с. 13]. Про кар’єру А. Луковича після 1944 р. в Берегівській гімназії писав В. Худанич: “Після звільнення краю від угорської окупації в жовтні 1944 року відродилася Берегівська гімназія. Першим її директором став А. Лукович, який і раніше тут працював заступником директора для класів з угорською мовою навчання” [24: с. 42]. А Ю. Балега, колишній учень Берегівської гімназії, пригадав таке: “За якихось 20 кілометрів ішли важкі бої за Чоп, а відновлена українська гімназія працювала. Ми з усієї сили зубрили латинську та англійську мови, пріли над математикою та іншими дисциплінами. Англійську мову в нашому класі вів А. Лукович, уже немолодий професор, якого чомусь досить скоро на посаді директора замінив професор І. Мартин. [...] Професор Лукович через рік чи півтора помер від зараження крові (під час гоління), а другому директору, І. Мартину, що якийсь час вів у нашому класі геометрію, довелося багато літ провести в радянських ГУЛАГах” [2: с. 62—63].

18. Гарайда І. Грамматика руського языка / Иванъ Гарайда. — Унгарь : Книгопечатня Юлія Фельдешія, 1941. — 143 с.

19. Керча Іван Юрійович (20.02.1914 — 17.10.1951). Народився в с. Страбичові (нині Мукачівського району), закінчив Мукачівську гімназію (1932) та історично-філологічний факультет Празького університету (1937). Друкував художні твори російською мовою під псевдонімами Ваня Горемыка, Таня Верховинка, Горькоуст, криптонімом ГИК та ін. Сприяв у виданні колективних збірок “12” (1940), “Живая струна” (1940), “Будет день” (1941). Див. іще: [23: с. 157], [17: с. 211].

20. Балецький Омелян (Еміл) Дмитрович (21.02.1919 — 29.12.1981). Народився в с. Гукливому (нині Воловецького району Закарпатської обл.) в сім’ї залізничника. У 1937 р. закінчив російську Мукачівську гімназію. Вищу освіту почав здобувати на філософському факультеті Празького університету, а продовжив на філософському факультеті Будапештського університету, який закінчив у 1943 р., після чого був мобілізований в угорську армію. З 1944 року О. Балецький постійно проживав в Угорщині. З 1965 року до кінця життя був завідувачем кафедри російської мови і літератури Будапештського університету. З гімназійного часу почав писати вірші російською мовою, але університетська освіта допомогла йому зрозуміти, що для свого народу треба писати рідною йому мовою і нею не може бути російська. М. Капраль спрощено й неточно характеризує відхід О. Балецького від русофільства: “В 1941 демонстративно отошел от русофильства к русинской ориентации” [див.: 17: с. 102]. Це не відповідає дійсності. О. Балецький, К. Галас, Ю. Керекеш, Й. Архій зійшлися на ідеях українства, і кожен залишив про це неспростовні свідчення, які ще не одержали належного висвітлення в науці. О. Балецький був одним із тих, хто, оминаючи гострі кути, вдаючись нерідко до “езопівської мови” (так само, як і Ф. Потушняк, М. Лелекач, І. Гарайда — люди, не останні в ПОН), не давали простору для вкорінення угорського тушешняцтва: вони заповнювали “Літературну неділю” своїми вартісними публікаціями, які сьогодні без особливих зусиль декодуються як явища української мови, науки і культури, а не як щось в альтернативній площині. Марно приписувати О. Балецькому якісь заслуги в поширенні русинізму через його співробітництво з ПОН.

21. Не встановлено, чий псевдонім.

22. Літературний псевдонім Ю. Керекеша. Юрій Юрійович Керекеш (26.06.1921 — 17.08.2007) — уродженець села Великі Лучки (Мукачівщина), випускник російської Мукачівської гімназії (1940). Навчався на медичному факультеті Будапештського університету (1940—1944). Літературну діяльність розпочав наприкінці 1939 р. Публікував вірші у газетах “Русская правда” (1940), “Русское слово” (1940, 1942), “Карпаторусский голос” (1941), у збірнику Мукачівської літературної школи “Живая струна” (1940), у “Літературній неділі” (1942, 1943) [20: с. 155].

23. Патрус (Патрус-Карпатський) Андрій (1917 року народження). Уродженець с. Терєблі (тепер Тячівського р-ну). У 1928 р. вступив до Хустської гімназії, потім перевівся до Мукачівської, яку закінчив у 1937 р. Тоді ж в Ужгороді видав окрему збірку поезій російською мовою “Плетью по совести”. Вів активну літературну й журналістську діяльність у період Карпатської України. Після окупації Хуста був узятий під поліцейський нагляд. 29 вересня 1939 р. разом з односельцями нелегально перейшов угорсько-радянський кордон. Потрапив у тюрму в м. Кам’янці-Подільському. Був призваний до лав Червоної Армії. У 1943 р. видав збірку поезій “Батьківщина кличе до бою”. З 1945 р. працював літературним редактором газети “Закарпатська правда”. У 1947 р. заарештований і засуджений за те, що “у 1938—1939 рр. співробітничав у фашистській націоналістичній пресі” та нібито “працюючи у 1942—1943 рр. в чехословацькій військовій місії в СРСР, займався шпигунською діяльністю”. Звільнений 1956 р. Помер 1980 р. в Києві. Велика частина літературного доробку А. Патруса-Карпатського залишилася в рукописах. [12: с. 242].

24. Оцінювання за системою, в якій 1 — “відмінно”, 2 — “добре”, 3 — “задовільно”, 4 — “незадовільно”.

25. Михайло Кемінь (1922 року народження), корінний ізянин, однокласник М. Симулика, із яким К. Галас також підтримував дружні стосунки і листувався з ним. Альманах “Будетъ день” закриває (с. 62)

нарис М. Кеміня “Огни (Подражаніє)”. На берегах сторінки з цим нарисом у примірнику для К. Галаса автор “подражанія” написав угорі: “Иза, дня 3го апрѣля 1941. На добрую память Незабвенному другу, другу вѣчному, изянину и литератору. М. Кеминь”. А в нижній частині сторінки: а) чотиривірш: “*Теперь Тебѣ другъ дорогой Побольше могъ бы я вписать. Но лучше время промолчатъ, Коль воютъ волки за горой!*” б) побажання: “*Дай Богъ, чтобы этотъ день уже насталъ и чтобы мы посчитались съ судьбой то есть съ ... ? [sic!] Я его уже вижу передъ собой въ воображеніи. Мы веримъ [!] твердо, что онъ придетъ... Да, Онъ придетъ! М. Кеминь*” [18, с. 479] М. Алмашій характеризує М. Кеміня так: “Педагог, поэт, русинский культурный деятель. Закончил русскую гимназию в Хусте (1942), учился в Будапештском университете (1942—1944), окончил филологический факультет Ужгородского университета (1951), работал учителем, заочно закончил Педагогический институт иностранных языков в Киеве (1965). После падения коммунистического режима Кеминь стал одним из основателей “Общества Подкарпатских Русинов” (1990). Возобновил традицию поэтического русинского творчества, пишет и публикует стихи на русинском языке, написал поэму “Изянская русалка” [див.: 17: с. 210].

26. Чичура Августин (угор. Csicsura Agoston) фігурує в річному звіті за 1941/42 навчальний рік як регулярний професор, який викладав *руський язык і філософію* (з тижневим навантаженням 19 годин), а також “ведучий самообразовательного кружка”. Стаж роботи за фахом — 9 років, із них у Хустській гімназії — 6. Про роботу гуртка в річному звіті сказано: “Самообразовательный кружокъ руського отдѣлу дѣйствовавъ подъ веденьемъ профессора-предсѣдателя Августина Чичуры. По переведеню выборовъ управ[а] уформовалася такъ: Предсѣдатель мол.: Василь Беца, уч. VIII. б кл., секретарь: Михайло Симуликъ, уч. VIII. кл., нотарь: Иванъ Чендей, уч. VII. а кл., кассѣрь: Атаназій Русинко, уч. VIII. а кл., хозяйинь: Василь Якима, уч. VII. а кл. Кружокъ мавъ чотыри засѣданя, на программѣ котрыхъ были декламациѣ, музичнѣ точки, лекціи и свободні преподаваня. Члены кружка обогачовали программу школьныхъ святъ цѣнными точками” [11: с. 32].

27. Такий демарш проукраїнськи налаштованих гімназистів, які роком раніше склали більшість у керівництві гуртка (див. примітку 29), означав вияв солідарності з В. Маркушем, що потрапив у поле особливої уваги гімназійного керівництва. “Відразу після гортійської окупації краю, — писав В. Худанич, — серед учнів Хустської гімназії виникла підпільна організація учнівської молоді під назвою “Юнацтво ОУН”. Очолив цю організацію Михайло Орос — земляк В. Маркуся. Тому з самого початку цієї організації активну участь в ній взяв і В. Маркусь, спочатку як рядовий, а після арешту М. Ороса як керівник гімназійної організації. Підпільна організація швидко зростала, до неї ввійшли колишні пластуни й інша прогресивна молодь, яка в основному вчилася на “відмінно” і “добре”. У цій функції керівника гімназійної молоді В. Маркусь бере участь у всіх підпільних нарадах, зборах. [...] 6 травня 1942 р. напередодні екзамену на атестат зрілості В. Маркусь був заарештований і направлений в тимчасову слідчу тюрму “Ковнер” в м. Мукачеві, де знаходились інші керівники підпілля. Тут після катувань 17 липня 1942 р. став перед угорським військовим трибуналом” [26: с. 205].

28. Журнал “Зоря” (№ 1 за 1941 р.) у розділі “Бібліографія” (на с. 165—167) умістив коротку рецензію А. Чичури на граматику І. Гарайди руською (українською) мовою і її переклад на угорську мову за підписом **А. Ч. професоръ руського языка** та відповідно по-угорськи **Cs. Á. ruszin nyelvtanár.** М. Симулик тут має на увазі таке місце в рецензії: “Похвалою може служити автору [І. Гарайді], що ввів до склонення іменниковъ середнього рода попри довгого оконченя *-ie* и скороченое *-я* пр. *спаня*. Се оконченя е одно зъ характеристичныхъ чертъ нашего языка” [1: с. 166].

29. Цікаво зіставити ці свідчення М. Симулика з 1941 р. зі спогадом його однокласника Василя Маркуша (Маркуся) про події 1940 року (роком раніше) навколо самоосвітнього гуртка: “Незважаючи на те, що у нас в гімназії в 1940—1942-му роках, — пригадував В. Маркусь, — не було відкритого протистояння між групами української та русофільської молоді (навіпаки, супроти офіційного угорського тиску ми відчували якусь солідарність між собою), все-таки відчувалося, що нас ділить якийсь бар’єр, й ідейно ми різні. Наприклад, український табір в гімназії волів вживати на уроках мови та літератури російську мову, аніж штучне “угрорусское язичіє” [...]. Пригадується один епізод: директор гімназії Павло Гавел, великий угорський патріот, задумав створити для учнів вищих класів Самоосвітній гурток. У червні 1940 року відбулися основні збори і вибір управи на черговий шкільний рік. Директор дуже “демократично” віддав справу самим учням обрати собі управу. При нашій добрій самоорганізації (українська група) обрали головою і секретарем гуртка осіб українського переконання. В наступному році в такому ж дусі ми й вели нашу діяльність: літературні вечори, доповіді, дискусії. На одному з перших зібрань я виступив з сатирою-фейлетоном: “Две известные промышленности наших крестьян и гимназистов” або “Про “кошеплетство” і “стихоплетство” в селі Иза та в Хустській гімназії”. Це якось збігалося, бо велика частина наших доморожених російськомовних поетів походила з Ізи. Було це дещо карикатурне представлення літературних спроб наших колег російського спрямування, серед яких були і невдахи при визнанні справжніх фахових здібностей і досягнень їхніх батьків — ізьких селян-

кошикарів” [15: с. 21—22]. Хоч, за словами М. Симулика, В. Марко мав “трійку” з поведінки, впадає в око, однак, що у підсумковому звіті про успішність випускників Хустської гімназії в 1942 році у В. Маркусь фігурував як найкращий гімназист: з усіх предметів у нього відмінні оцінки (“одиниці”), крім гімнастики (тут “добре” — 2).

30. Найімовірніше, ідеться про Поланю Плиску [див.: 5; 6].

31. Василина Гайду, згодом (із 1945 р.) дружина К. Галаса, учителька української мови та літератури.

32. Циля — поширений народний варіант імені Василина.

33. Лист надійшов без конверта, кількакратно складений, із таким зазначенням адресата: *Г-нь Кирилль Галасъ, слуш. философиу Будапештъ.*

34. *Матура* — іспит (іспити) у гімназії на атестат зрілості (чеське, словацьке *matura* ‘тс.’).

35. *Фрас Степанович* — це літературний редактор газети “Карпаторусский голос” Левицький, якого зло висміяв Д. Вакаров у фейлетоні “О литературе и о Кобыле” (текст фейлетону передруковано у виданні “Избранное” 1963 р. [4: с. 161—163]). Фраса Степановича згадав сам Д. Вакаров у листі до В. Гайду (Галас) від 17 березня 1942 року, у якому висловлюється подив із приводу неприємного (критичного) тону одержаного від В. Гайду листа [ймовірно, В. Гайду писала, що земляки в Будапешті роблять щось таке, що ізянам не може подобатися]. Д. Вакаров відписав: “Не ожидал от Тебя такого тона, и ничем его не заслужил. Что хуже всего, ты, изянка, присоединилась к мнению г-на Фраса Степановича, а почему, не знаю. Его злость я понимаю: он уже давно мне портит стихи, как и всем свои сотрудникам. В ответ на его глупые “исправления” я ему писал письма, от которых у него желчь разливалась по нутру. И когда я ему послал фельетон для печати, который он, человек университетски образованный, разразился таким лаем, который во мне и в моих коллегах вызвал одно презрение. Я писал для литературы, а не для его особы, и отвечать такой же руганью не стану. А о том, что мне дороже — Иза или Будапешт, отвечать не стоит. И прошле мое, и будущее ясно покажут, как сильно оскандалился Фрас Степанович... Я уже не раз воевал, и всегда выигрывал, руководствуясь своей совестью...” [4: с. 168—169].

36. Ідеться, очевидно, про Дмитра Богатирьова, учителя малювання Хустської гімназії; див. згадку В. Худанича про Д. Богатирьова [27: с. 18].

37. Газета “Карпаторусский голос”. І. Поп подає відомості, що вона виходила в Ужгороді потягом 1932—1944 рр. і була “русино-русофільського” спрямування (редактори Й. Камінський і С. Фенцик). Назва газети змінювалася: “Нашъ карпаторусский голосъ” (1934—1935), “Нашъ путь” (1935—1938) — орган “Русской национально-автономной партии” С. Фенцика. Під своєю первісною назвою “Карпаторусский голосъ” почала виходити в листопаді 1938 р. після приєднання Ужгорода до Угорщини. Виходила двічі на тиждень за редакцією С. Фенцика до жовтня 1944 р. [17: с. 204].

38. У приватній бібліотеці К. Й. Галаса зберігся примірник другого, доповненого, видання книги В. Бирчака “Літературні стремління Підкарпатської Русі” (Ужгород: Друкарня “Школьная помощь”, 1937. — 190 с.) з власноручними і чімісь ще додатковими записами, примітками, з-поміж яких привертає увагу на с. 2: “Батальонъ едетъ на западь” — пьеса въ СССР, въ ней фигурируетъ слово *рускихъ* наравнѣ съ словами *чехъ, сербъ* и т. д. Читали ее по радіо въ 1941 г.”

39. Це засвідчує не лише те, що багатьом гімназістам не був відомий зміст книги В. Бирчака, а й те, як нікому зі знайомих М. Симулика не хотілося в у мовах угорської окупації “світитися” з такою українською книжкою.

40. *Менза* — студентська їдальня (пор. чеське *menza* ‘тс.’ < лат. *mensa* ‘стіл’, ‘яства’, ‘блюдо’, ‘трапеза’, ‘ятка’).

41. *Ballagás* (угорське) — урочиста хода, процесія по завершенні навчання в гімназії.

42. Тут слово *abituriēnt* ужито у первісному його значенні, як воно вживалося в ті часи й на Закарпатті, а саме ‘випускник школи третього ступеня після випускних іспитів або незадовго до них’. Пор. *abituriēnt* ‘studující školy 3. stupně po maturitě nebo krátce před ní’ [28: с. 1].

43. Гра слів: *Унгварь* (із *Ungvár*) — угорська назва Ужгорода. Тут, очевидно, натяк на дилему: прихильність до угорського (або, як тепер призвичаїлися казати, русинського) напряму чи до русофільського. Що ж до самої назви міста, то, як видно з усієї наукової і літературної діяльності К. Й. Галаса, *Унгвар* для нього ніколи не був “дорожчим” за *Ужгород*. Та й І. Гарайда у глибині душі не дистанціювався від *Ужгорода*, не уникав цієї назви, а десь-не-десь, начебто непомітно пропускав її, навіть у своїй граматиці, як-от на початку підрозділу “12. Подѣль именьниковъ”: 1. *Иванъ, Ужгородъ, Карпаты*. Каждый изъ сихъ именьниковъ: есть назва только одного предмета” [8: с. 26]. Можна ж було догодити урядовим наглядачам прикладом *Унгварь* замість *Ужгородъ* (як на обкладинці видання граматики). Але І. Гарайда чомусь цього не зробив! Не випадково статтю про цього вченого К. Галас назвав “Загадковий доктор І. Гарайда” (журнал “Тиса”, №№1—2 за 1995, с. 93—94). Доречно, мабуть, тут згадати, що чи не останнім російським віршем Красина-Галаса (підписаний “Иза — Будапештъ, 1941” і вміщений в альманасі “Будет день”) був вірш “Мы идем” із таким рефреном, що потворюється тричі: “Народъ мы странный, мы — загадка, Мы икъ иксовъ. Рѣшайте насъ. Мы такъ... на глазъ Не стоимъ словъ, Но знайте: сложная мы складка” [3: с. 16—17].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. А. Ч. [Августин Чичура. Рец.:] Дрь Иванъ Гарайда: Грамматика руського языка. Выдания Подарпатского Общества Наукъ. Унгварь 1941. 8, ст. 143 с. // Зоря — Najnal. — 1941. — № 1. — С. 165—167.
2. Балега Ю. Моє навчання у відновленій українській Берегівській гімназії // Берегівська українська гімназія: Матеріали науково-практичної конференції / Редактор-упорядник проф. Василь Худанич. — Ужгород: МПП “Гражда”, 1997. — С. 58—66.
3. Будеть день : Сборникъ хустской литературной школы под редакціей ГИК-а / За издание отвѣчаетъ: А. Ив. Бродій; Напечатано въ типографіи ЛАМЪ и Ко въ Унгварѣ. — Хустъ, 1941. — 64 с.
4. Вакаров Д. Избранное. — Ужгород: Закарпатское областное книжно-газетное изд-во, 1963. — 248 с.
5. Галас В. Макет збірки Полані Плиски “Першѣ Пѣснѣ” // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. — Вип. 25. — Ужгород: Вид-во УжНУ “Говерла”, 2011. — С. 210—218.
6. Галас В. Про одне з нездійснених видань Підкарпатського общества наук: “Першѣ пѣснѣ” П. Плиски // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. — Вип. 26. — Ужгород: Вид-во УжНУ “Говерла”, 2011. — С. 185—190.
7. Галас К. “О, бачу вас, завзяті ваші лица...” // Хустська гімназія : Матеріали науково-практичної конференції. Хуст, 27—28 червня, 1992 рік / Упорядкування і передмова Василя Маркуся та Василя Худанича. — Ужгород, МПП “Гражда”, 1994. — С. 67—71.
8. Гарайда И. Грамматика руського языка / Составивъ дрь Иванъ Гарайда. — Унгварь: Книгопечатня Юлія Фельдешія, 1941. — 143 с.
9. Гарайда І. Лист до К. Галаса від 3 квітня 1944 р. [Фотокопія] // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць). — Вип. 6: Збірник пам’яті Кирила Галаса. — Ужгород, 2002. — С. 480.
10. Годичный отчетъ мадь[ярской] кор[оны] держ[авной] гимназіи съ угоррускимъ преп. языкомъ въ Хустѣ: 1939—40 / Составиль: Бейла Гавель, директоръ. — Хустъ, 1940.
11. Годичный отчетъ мадь[ярской] кор[оны] держ[авной] гимназіи въ Хустѣ: 1941—42 / Составивъ: Бейла Гавель, директоръ. — Хустъ, 1942.
12. Довганич О. Д. Патрус-Карпатський Андрій Михайлович // Енциклопедія Закарпаття: визначні особи ХХ століття. — Ужгород: Вд-во “Гражда”, 2007. — С. 242—243.
13. Линтур П., Симулик М. Дмитрий Вакаров // Вакаров Д. Избранное. — Ужгород: Закарпатское областное книжно-газетное изд-во, 1963. — С. 224—243.
14. Маргітич І. Хустська гімназія в боротьбі за Карпатську Україну. Спомини / Єпископ Іван Маргітич [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakarpattia.net.ua/News/21933-Єpыcкoп-Iвaн-Marгitич-KHустcka-гimнaзiя-v-бopотби-за-Kaрпaтcкy-Uкpaїну.-Cпoмyнy>.
15. Марко В. Юна творчість (Літературні спогади з 1930—40-х років) // Його ж. Спомини: Літературні спроби — публікації 40-х років. — Ужгород: МПП “Гражда”, 1995. — С. 13—34.
16. Маркусь В. Хустська гімназія — твердиня освіти і національного освідомлення Закарпаття / Василь Маркусь // Хустська гімназія : Матеріали науково-практичної конференції. Хуст, 27—28 червня, 1992 рік / Упорядкування і передмова Василя Маркуся та Василя Худанича. — Ужгород, МПП “Гражда”, 1994. — С. 8—16.
17. Поп. И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. — Ужгород, 2006. — 412 с.
18. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць). — Вип. 6: Збірник пам’яті Кирила Галаса. — Ужгород, 2002. — 492 с.
19. Хланта І. В. Вакаров Дмитро Онуфрійович // Енциклопедія Закарпаття: визначні особи ХХ століття. — Ужгород: Вд-во “Гражда”, 2007. — С. 63.
20. Хланта І. В. Керекеш Ю. Ю. Керекеш Юрій Юрійович // Там само. — С. 155—156.
21. Хланта І. В. Продан Петро Степанович // Там само. — С. 263—264.
22. Хланта І. В. Сочка Василь Андрійович (Василь Боржавин) // Там само. — С. 308—309.
23. Ходанич Л. П. Керча Іван Юрійович // Там само. — С. 157.
24. Худанич В. Берегівська українська гімназія // Берегівська українська гімназія: Матеріали науково-практичної конференції / Редактор-упорядник проф. Василь Худанич. — Ужгород: МПП “Гражда”, 1997. — С. 22—42.
25. Худанич В. Кирило Галас — студент Будапештського університету (Спогад) // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць). — Вип. 6: Збірник пам’яті Кирила Галаса. — Ужгород, 2002. — С. 56—58.
26. Худанич В. І. Маркусь Василь Васильович // Енциклопедія Закарпаття: Визначні особи ХХ століття. — Ужгород: Вид-во “Гражда”, 2007. — С. 204—205.

27. Худанич В. Хустській гімназії — сімдесят років // Хустська гімназія: Матеріали науково-практичної конференції, Хуст, 27—28 червня 1992 рік. — Ужгород: МПП “Гражда”, 1994. — С. 17—21.

28. Trávníček F. Slovník jazyka českého. — Čtvrté, přepracované a doplněné vydání. — Praha: Slovanské nakladatelství, 1952. — 1803 s.

Vasylyna Suhoniak

*M. Symulyk's letters to K. Halas in the context of language, literary, cultural
and educational aspirations in Transcarpathia in 1941—1944*

Summary. M. Symulyk's letters to K. Halas are published in the article for the first time with comments and special attention to the facts, that certify changes in a language situation in Transcarpathia in the years of Hungarian occupation and expose some circumstances of input in the educational process of I. Haraida's "Grammar of Rusin language" (1941), educational and literary aspirations of Khust gymnasium young people.

Key words: Transcarpathia, language situation, I. Haraida's grammar, literary language, literary process, Khust gymnasium, Budapest university, K. Halas, M. Symulyk, V. Markus'.

Одержано 21.05.2014 р.